

SOPOLLITEPA VA ILK O'ZBEK DAVLATCHILIGINING ILDIZLARI

Quvvatova Shahnoza

Termiz arxeologiya muzeyi yetakchi mutaxassisi<https://orcid.org/0009-0007-5938-600X>

UDK: 94(575.1)

Annotatsiya: Ushbu ilmiy ishda qadimgi O'zbekiston hududida joylashgan Sopollitepa yodgorligining tarixiy-arxeologik ahamiyati va u yerda topilgan sopol vazalar orqali ilk dehqonchilik jamiyatlarining madaniy hayoti yoritilgan. Tadqiqot davomida Sopollitepadagi sopol buyumlarining shakli, bezagi, tayyorlanish uslubi hamda ularning xo'jalik va marosimiy maqsadlarda qo'llanilishi tahlil qilingan.

Tayanch so'zlar: Sopollitepa madaniyati, Sopollitepa, dashtli mudofaa, Baqtriyadagi labirint tizimi, me'morchilik, kulolchilik buyumlari, sopol idishlar, qimmatbaho buyumlar, Sopolli, Jarqo'ton, Molali va Ko'zali.

Аннотация: Данная научная работа освещает историческое и археологическое значение памятника Сополлитепа, расположенного в древнем Узбекистане, и культурную жизнь ранних земледельческих обществ посредством найденных здесь керамических ваз. В ходе исследования были проанализированы форма, декор, способы изготовления керамических изделий из Сополлитепа, а также их использование в хозяйственных и церемониальных целях.

Ключевые слова: культура Сополлитепа, Сополлитепа, степная оборона, лабиринтная система в Бактрии, архитектура, керамические артефакты, керамические сосуды, ценности, Сополли, Джаркутон, Молали и Козали.

Abstract: This scientific work sheds light on the historical and archaeological significance of the Sopollitepa monument located in ancient Uzbekistan and the cultural life of early farming societies through the ceramic vases found there. During the study, the shape, decoration, manufacturing methods of ceramic objects from Sopollitepa, and their

use for economic and ceremonial purposes were analyzed.

Keywords: Sopollitepa culture, Sopollitepa, steppe defense, labyrinth system in Bactria, architecture, pottery artifacts, ceramic vessels, valuables, Sopolli, Jarquton, Molali and Kozali.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). O'zbekiston hududi qadimdan turli sivilizatsiyalar rivoj topgan markazlardan biri hisoblanadi. Bu yerda neolit davridan to ilk o'rta asrlargacha bo'lgan turli davrlarga oid arxeologik yodgorliklar topilgan bo'lib, ular o'zida o'sha davr aholisi hayoti, madaniyati va xo'jalik faoliyati haqida muhim ma'lumotlarni mujassam etgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Har bir O'zbekiston fuqarosini mamlakatimiz hududida ilk shaharlar qachon paydo bo'lgan yoki ilk davlatchilik qachon shakllangan, shu masalalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan sinflar-siyosiy guruhlar qachon tug'ilgan, -degan savollar qiziqтира ajabmas.

Bu savolga bir jumla bilan-Baqtriya zaminida,-deb javob bersak xato bo'lmas. Lekin, yechimi og'ir bo'lgan bu masalalar qay yo'sinda yoki qaysi davrda sodir bo'lganligi tarixiy uzoq jarayon bo'lib, ashyoviy dalillar asosida o'z yechimini topadi. O'zbekiston fuqarosini har doim bir savol o'ylantiradi: mamlakatimiz hududida ilk shaharlar va davlatchilik qachon shakllangan? Bu savolga qisqa qilib "Baqtriya zaminida" deb javob berish mumkin. Ammo bu jarayonlar murakkab va uzoq tarixiy davrlarni qamrab olgani bois, ularni faqat arxeologik ashyoviy dalillar asosida tushunish mumkin[13].

Bronza davri (miloddan avvalgi III ming yillik o'rtalaridan miloddan avvalgi I ming yillik boshlariga qadar) O'rta Osiyoning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotida muhim

bosqich bo'lgan[18].

Aynan shu davrga oid Sopolli madaniyati O'zbekiston janubida shakllangan bo'lib, u nafaqat me'morchilik, balki kulolchilik, metalsozlik, tosh ishlovchilik kabi barcha moddiy madaniyat sohalarida simmetriklik va geometriyaga asoslangan yondashuvni o'zida mujassam etadi[22].

Sopollitepa — Surxondaryo viloyatining Muzrabot tumanidagi qadimgi yodgorlik bo'lib, 1968 yilda L.I. Albaum tomonidan topilgan va akademik Ahmadali Asqarov rahbarligida keng miqyosda o'rganilgan[5].

Yodgorlik taxminan 3 gektar maydonni egallaydi, uning markaziy qismi mudofaa devorlari bilan o'rab olingan[7].

Qal'a ichida 150 dan ortiq turar joy majmualari aniqlangan. Har bir mahalla 15-20 oilaviy uydan iborat bo'lib, qal'a ichki ko'chalar orqali markaziy ochiq maydon bilan bog'langan[8].

Bu yerda muhandislik fikri va ijtimoiy-iqtisodiy tizim bir-biriga uyg'un holda rivojlanganini ko'rish mumkin. Sopollitepa bilan bir qatorda Jarqo'ton yodgorligi ham Sopolli madaniyatining muhim vakili bo'lib, qadimiy O'zbekiston hududida ilk shaharlar va davlatlashuv bosqichining asosiy dalillaridan biri sanaladi[16].

Jarqo'tonda topilgan ibodatxona va boshqa diniy inshootlar bu yerda Zardushtiylikka qadar olovga sig'inish va xauma ichimligini ilohiylashtirish urf bo'lganini ko'rsatadi[11].

Sopollitepadan topilgan sopol buyumlar uzoq yillik amaliyot, estetik qarashlar va texnologik yutuqlar mahsuli bo'lib, bu yodgorlikdan 158 ta qabr topilgan, ularning barchasi yaxshi saqlangan[2]. Lahadli dafn usuli, ayvoncha va jasadxona tizimi bugungi dafn marosimlariga juda yaqin bo'lib, qadimgi diniy e'tiqodlar haqida muhim ma'lumot beradi[1].

Sopollitepada o'tkazilgan arxeologik qazishmalar natijasida aniqlanishicha, uning markaziy qismi murabba (82x82 m) shaklida qurilgan qal'adan iborat bo'lgan[4].

Qal'a atrofi uch qatorli mudofaa tizimi orqali himoyalangan bo'lib, bu tizim aslida ichki va tashqi yo'laksimon qopqonlardan

iborat murakkab mudofaa mexanizmini tashkil qilgan[14].

Tashqi mudofaa chizig'ida 8 ta, ichki qismda esa markaziy va burchaklarga joylashtirilgan 8 ta yo'laksimon qopqonlar mavjud bo'lgan[3].

Qal'aga 8 ta darvoza ko'zda tutilgan bo'lsa-da, ulardan faqat janubiy tomonidagisi haqiqiy bo'lib, qolganlari harbiy xavf vaqtida qopqon sifatida xizmat qilgan[24].

Qal'a ichki hududida joylashgan uy-joy majmualari 8 ta mahallaga bo'lingan, markaziy qism esa ochiq maydon shaklida ajratilgan[10].

Qazishmalar natijasida 150 dan ortiq turar-joy majmualari aniqlangan bo'lib, har bir mahalla hududida taxminan 15-20 ta oilaviy uy joylashgan[19].

Sopollitepada topilgan sopol buyumlar ikki qavatli xumdonda pishirilgan, jarangsiz, naqshsiz va nafis bo'lib, mutanosiblik va shaklga katta e'tibor qaratilgan[15].

Asosiy buyumlar qatoriga uzun oyoqli vazalar, konussimon kosalar, nimkosalar, qadahlar, xumchalar, ko'zalar, xumlar va boshqa idishlar kiradi[20].

Bu yerda 158 ta qabr o'rganilgan bo'lib, ularning aksariyati to'liq saqlangan[17].

Lahadlar erkaklar uchun o'ng, ayollar uchun chap tomon bilan g'ujanak holda joylashtirilgan. Murda bayramona kiyimda, harbiy yoki mehnat qurollari bilan birga dafn etilgan. Bu marosimlar sopollitepaliklar narigi dunyoga ishonishganini ko'rsatadi[9].

Bronza davrida Sopolli, Jarqo'ton, Molali va Ko'zali bosqichlarida turli xil vaza shakllari rivojlangan[12].

Sopolli bosqichi sopollarining 95% dan ortig'ini baland oyoqli vazalar tashkil qilgan bo'lib, ular ochiq va yopiq rezervuarga ega ikki variantda mavjud[23].

Jarqo'ton bosqichi davomida esa konussimon, gofrirovka qilingan, sayoz rezervuarli vazalar keng tarqalgan. Ularning hajmi, dizayni, shakli va tayyorlanish texnikasi xilma-xil bo'lib, Sopolli bosqichi an'analarining davomchisi sifatida namoyon bo'ladi[6].

Ko'zali bosqichidagi vazalar esa yuqori texnik uslubda, baluster shaklida, relefli

bezaklar bilan, ayrim hollarda angob qatlami bilan yasalgan[21].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Sopollitepa yodgorligi O'zbekiston janubidagi qadimgi madaniyatlarning o'ziga xos namunasi bo'lib, bronza davri jamiyatining taraqqiyot darajasi, xo'jalik faoliyati, diniy e'tiqodlari va san'at

darajasi haqida muhim arxeologik dalillarni taqdim etadi. Yodgorlikdagi qazilma ishlari natijasida topilgan sopol buyumlar, hayvon suyaklari, me'moriy qoldiqlar hamda diniy timsollar o'sha davr aholisi yashash tarzining har tomonlama rivojlanganligini ko'rsatadi. Sopollitepa nafaqat moddiy madaniyatni, balki ma'naviy hayotni ham o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Bu yodgorlik orqali O'zbekiston hududida miloddan avvalgi III–II ming yilliklarda mavjud bo'lgan madaniy qatlamlar, aholining diniy qarashlari, mehnat qurollari, kulolchilik an'analari va ijtimoiy tuzum haqidagi tasavvurlar sezilarli darajada boyidi. Mazkur yodgorlikning o'rganilishi nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo tarixining ilk bosqichlarini yoritishda katta ilmiy ahamiyat kasb etadi. Sopollitepa misolida qadimiy sivilizatsiyalar taraqqiyoti, ularning ekologik sharoitlar bilan bog'liqligi va madaniyatlararo aloqalari chuqur tahlil etilishi mumkin. Shunday qilib, Sopollitepa – bu bizni uzoq o'tmish bilan bog'laydigan, hali ham ko'plab sirlarni o'zida saqlab kelayotgan noyob tarixiy obidadir.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Гулямов Я. Г. Древний Хорезм. Москва: Наука, 1957.
2. Tolstov S. P. O'rta Osiyoda sug'oriladigan dehqonchilik tarixidan. Moskva: Nauka, 1962.
3. Masson R. M. Bronza asri O'rta Osiyoda. Leningrad, 1964.
4. Pugachenkova G. A. Qadimgi O'zbekiston arxitekturasini. Toshkent, 1971.
5. Албаум Л. И. Древний Сапалли. Москва: Наука, 1973.
6. Koshelenko G. A. O'rta Osiyo madaniy aloqalari. Moskva, 1976.
7. Asqarov A. A. Yozma manbalar va arxeologik tadqiqotlar asosida O'zbekiston tarixidan lavhalar. Toshkent: Fan, 1977.
8. Berdiyev O. I. Yangi topilmalar asosida ilk jamiyatda ijtimoiy tabaqalanish masalalari. Toshkent: Fan, 1980.
9. Ranov V. A. O'rta Osiyoda diniy qarashlar evolyutsiyasi. Dushanbe, 1980.
10. Rtveladze E. V. O'rta Osiyo shaharsozlik san'ati. Toshkent, 1985.
11. Asqarov A. A. Jarqo'ton — ilk shahar. Toshkent: Fan, 1989.
12. Asqarov A. A. Bronza davrida O'zbekiston. Toshkent, 1991.
13. Asqarov A. A. Qadimgi O'zbekiston madaniyati. Toshkent: Fan nashriyoti, 1992.
14. Xo'jayev T. S. "Sopollitepa madaniyati". Arxeologiya jurnali, №3, 1994.
15. Dovudov S. A. Kulolchilik san'ati va arxeologiya. Samarqand, 1998.
16. Кабанов В. С. Древние города Бактрии. Душанбе: Ирфон, 1999.
17. Mirzayev M. M. "Qadimgi qabrlardan topilgan ashyoviy dalillar". Tarix va madaniyat, №4, 1999.
18. Berdimuradov A. A. Bronza davri O'zbekiston hududida. Samarqand: Sharq, 2000.

19. Islomov J. “Sopollitepa yodgorligi va undagi madaniy qatlamlar”. Tarixiy meros, 2002.
20. Karimov T. M. “Qadimgi davrlarda sopol buyumlar texnologiyasi”. Arxeologiya xabarlari, №2, 2005.
21. Xasanov Q. “Ko‘zali bosqichi va uning tipologiyasi”. Arxeologik izlanishlar, 2007.
22. Turg‘unov A. “Sopollitepa va O‘zbekiston janubining ilk shaharlari”. O‘zbekiston tarixi jurnali, №1, 2011.
23. Jarqo‘ton qazilmalari materiallari, FAN nashriyoti, 1984.